

Utóhang Szemere Bertalan műveihez (1870)¹

SZEMERE Mária

An Epilogue on Bertalan Szemere's works (1870)

Szemere Máriától

Pesten, 1870. szept. 15.

Szabad legyen nekem egy rövid zárszót fűznöm e nűhöz. Csak csekély kiegészítő részéül szolgáljon ez azon életrajznak, ama perctől fogva, midőn a „Napló” félbeszakíttatik s Szemere Bertalan utolsó szomorú évei emlékezetének legyen szentelve.

A sorok írója nem részrehajlatlan, nem is lehet az. Ezt előre bocsátván, legyen egyszersmind kimondva az is, hogy Szemerét sem mint embert, sem mint író megítélni nem akarjuk; felette, tettei s törekvései felett egy magas s igazságos Bíró ítél. Élete a történeté. Én csak egynéhány szóval szeretném még egy szer száműzötti életét érinteni, és némelyeket magyarázni, melyek talán az olvasó előtt nem egészen érthetők, mert csak tényleg adattak elő, míg az indokok, az az pszichologiai magyarázatuk, hiányzik.

Száműzöttsége első éveiben Atyám – legyen szabad e kedvesebb és bizalmasabb nevet használnom! – úgy szólván központja volt annak a szétszórt társaságnak, melynek a hazában maradása '48 után nem volt. Voltak comiték, commissiók, gyűlések s több efféle, mint szokás, ha több ember egy közös célt tűzött ki munkásságának. De mihamar szétpusztultak az emberek. Mert a száműzöttnél két elv, két érdek küzd egymás ellen: saját érdeke s a közérdek; s ott, ahol a mindennapi kenyér gondja uralkodik, e két érdek ellenséggé válik, mert az önfenntartás a száműzött első s legtermészetes törvénye. Ez volt egyik oka, hogy csakhamar szétszlott ama kör, ki jobbra, ki balra munkát keresvén, a gyöngék közül – hogy szelíd kifejezést használjak – emez szórakozást, amaz kényelmesebb ellátási módot keresvén, mint az, melyet saját kézi- vagy észbeli munkájának köszönhetett volna. Ama csekély társaság szétszólásának második oka az volt, hogy mihamar változtak, különböztek a vélemények, sőt nyílt egyenetlenséggé váltak; mert tény az, hogy ha rendes időkben, s benn az édes hazában 10 ember találkozáván, azonnal két párt is van; minden bizonyonnal tíz párt lesz e tíz ember között, ha száműzöttségben vannak.

Hogy is mondta az a híres francia moralista – vagy szophista? „C'est plus souvent par orgueil que par défaut de lumières qu'on s'oppose aux opinions les plus suivies. On trouve les premières places prises dans le bon parti, et on ne veut pas des dernières.”² (Sokkal több esetben a hiúság és nem a belátás hiánya az, amiért a legelismertebb véleményeket ellenezzük. A helyes részen elfoglalva találjuk az első rendű helyeket, utolsóok lenni pedig nem akarunk.) Mennyi pártvezérség históriája, vagyis magyarázata ez a mondat!

¹ Közölve: In: SZEMERE Bertalan: *Szépirodalmi dolgozatok és szónoklatok (A forradalom előtt és után)*. Ráth Mór, Budapest, 1870 (*Szemere Bertalan összegyűjtött munkái* VI.) 300–307. Bár Szemere Mária neve szerkesztőként nem szerepel *Szemere Bertalan összegyűjtött munkáinak* köteteiben, a szépirodalmi munkákat tartalmazó utolsó, VI. kötet végén Szemere Mária bensőséges hangú *Utóhangot* írt apja 6 kötetben megjelent munkáihoz, amelyeket ő szerkesztett.

² Az idézet a francia gondolkodó, La Rochefoucauld (1613–1680) maximái (aforizmái) közül való. (LA ROCHEFOUCAULD: *Maximes*, CCXXXIV.)

De visszakerülök atyámra. Ő csakhamar egyedül élt a száműzöttségben: sokan elháltak, némelyek hazatértek, többek pedig más világrészekben keresték szerencsájüket. Mit apám akkor érzett, szenvedett s tapasztalt, azt saját keblébe zárta; én csak arra emlékszem, hogy szorgalmas tevékenysége egyenlően fáradhatatlan maradt, úgy, mint a célt, melyért küzdött s dolgozott, mindig az az egy szó fejezé ki: Hazám! „Napló”-jából ideje beosztását körülbelül látni lehet. Fél napot többnyire a külföldi lapok s röpiratok átnézésére szentelt. Párisban hamar szerzett magának egy rokonszellemű kört; s úgy látogatást tévén, fogadván is, a nap legnagyobb része elmúlt anélkül, hogy mi láttuk volna. Este a nehezebb munkára került a sor; ő is, mint sokan, csak az éj csendjében tudott leggyorsabban s legjobban dolgozni. Hogy mennyi új s különféle tudományt tett magáévá azon években, csak az tudja, ki naponta látta kifáradhatlanul s következetesen dolgozni.

Ha elmondom is, hogy nem emlékszem reá, hogy láttam volna atyámat nagyon vígan, habár kedélye mindig egyenlő csöndes s nyájas volt; hogy mennyire szigorú volt mindnyájunk iránt, ha elkeseredéssel szólunk némelykor a magyarokról, kiktől, ha némi jót is, de száműzöttségünk alatt, sok, nagyon sok keserveset tapasztaltunk: ezek s több ilyen jellemi vonások csupán részletek volnának, melyek előttem sok beccsel bírnak, de talán a nagy közönség elé nem is valók.

Az idő nem áll meg szenvedéseinknél, – s ez jótéteménye a gondviselésnek, de örömünk rövid percei sem bírják lebilincselni e gyors repülőt. Eljött tehát azon óra, mely házunkba a több gondolhoz s szenvedéshez a megélés gondját is hozta. Sajnálom, hogy ezen pillanat durván s kíméletlenül került a közönség elé a „Napló”-ban, de ez nem volt az én hibám; ha megtörtént, törekvéseim céljával azt tűztem ki, hogy atyám emlékezetéről azon vádat elhárítsam, mintha könnyelműen, gondatlanul, vagyis más érdekek által vezetve bánt volna egy vagyonnal, mely ha reá volt is bízva, tényleg az övé nem volt.

Remélem, hogy érhetek némely eredményt, ha csak közelítőleg is, azáltal, hogy a tények magyarázatául fölkeresem a pszichológiai okot, mert: sans causes il n’y a pas d’effets, et tout effet a sa cause.³ Ha atyám nem tűzte is magának célul a filozófiát mint egy különös tudományt, természetesen magában annyi speculativ s észlelő hajlam volt, hogy nagy vonzalommal bírt reá minden kérdés, mely felvilágosításul szolgált, vagy összefüggésben volt az emberi fejlődés történetével, akár mint individuumot, akár mint egészet tekintve az embert.

Ha szabad gyermeknek szülője felett véleménnyel lenni, úgy azt gondolom, hogy atyám természetében egy bizonyos túlnyomó idealisticus irány volt, mely sok szenvedéseit okozta. – Folyton törekedvén magában azt az eszményi ábrándját elérni, azt kereste is, követelte is másoknál. – A következés az volt, ami szokott lenni, midőn magunkon kívül keressük azt, mit csak saját magunktól van jogunk követelni. Minden lépten-nyomon a valódi világgal, úgy, mint a közönséges emberi természettel s gyarlósággal, súrlódásba jött atyám; csalódást csalódás után szenvedett, eltemette egyik eszményképét a másik után. Az okozta-e, hogy lelke, képzelődési tehetsége nagyon sokáig ifjon maradtak, s hogy túlélték azokat a csapásokat, melyek reá súlyosodtak? Ezt alig értem, de magyarázni épen nem merészem, s csakis, mint személyes véleményt, – mely talán téves is – merem kimondani azon hitemet: hogy a léleknek vannak saját rejtett törvényei, melyek egymásnak kifolyásai, s van benne egy rejtély – az örökös Sphynx! – hol az akarat s a köznapis okoskodó ész határt érnek! Másképen nem tudom atyámnak azon tettét magyarázni, hogy minden intés és tudás dacára, csekély vagyonát olyan emberre bízta, kinek előléte annyira becstelentve volt;⁴ minthogy épen annak az idealisztikus hajlamnak engedett, melynél fogva hitt az emberi magasztos törekvésekben, s hitte, erősen hitte, hogy aki süllyedt is egyszer, az önmaga erejéből ismét visszanyerheti tisztult lényét. De gondolt-e arra, hogy ki ezt bírja, az kivétel, egy hősi lélek, vagy csakis rendkívüli elszántság ritka példája?

³ Francia: ok nélkül nincs okozat, és minden okozatnak megvan az oka.

⁴ Egy Szabó Pál nevű szélhámos, aki 1846-ban a Magyar Kereskedelmi Társaság igazgatójaként nagy összeget sikasztott, majd Párisban Boldini néven élt, 1854-ben kicsalta Szemerétől felesége 100 ezer frankos vagyonát, hogy a tőzsdén nyereszkeskedjen, majd a részvényeket ellopta és Amerikába szökött, ahol Szemeréék beperelték. Szemere élete végéig sem tudta feldolgozni ezt a veszteséget. A Boldini-ügyről bővebben: Kiss Ernő: *Szemere Bertalan*. Stief J. és társa, Kolozsvár, 1912. 239–240.

Visszaemlékezem egy estvére – azon időből, – midőn csaknem haragosan szólt nekünk azon igazságtalanságról, melyet a világ azokon elkövet, kiket egyszer elért az emberi vagy a társadalmi törvény; s hogy minő borzasztó gondolat az, hogy azon emberek nem képesek a világ előtt becsületüket kitisztult helyreállítani, mert nem bírják többé a világ bizodalját. Túlságos hitét az emberi természet magasztosságában, vagy csak erejében is, nagy csapás érte, midőn vagyonunk legnagyobb részét elvesztők azon ember által, kire Atyám nagylelkű bizodalommal rábízta. Azóta Atyám más ember lett. Azon pillanattól fogva egyedüli gondja az volt: nekünk visszaszerezni, mit általa veszítettünk.

Praktikus – a pénz- s érdekkérdésekben – praktikus a szó mindennapi értelmében, soha nem volt. De milyen lélekerővel, feláldozással dolgozott, mindent félretevéen, mi ez új tárgyhoz: a kereskedéshez nem tartozott, azt csakis mi tudtuk, kikkel élt s kikért fáradozott. Azon sok éjjeli munkának, testi s szellemi fáradságnak eredménye nem lett, s midőn csapás csapás után, veszteség veszteség után s csendes házi életünkben betegség betegség s gond gond után reátört, az ő erős lelke is megtört. S ezen komoly, borzasztó pillanat, 1862-re, az angol világkiállításához vezet vissza.⁵ Ez utolsó éveket szabad legyen csak futólag érintenem. Fájdalmas a visszaemlékezés, s némelykor úgy tetszik előttem, mintha csak az én saját szomorú kincsem lenne ez emlék!

1. A londoni világkiállítás épülete az Illustrated London News c. lap 1862. május 26-iki mellékletében

⁵ Szemere Bertalant 1862-ben meghívták a londoni világkiállítás borászati szakértőjének. A kiállításról számos tudósítást írt Magyarországra, mint a *Gazdasági Lapok* levelezője, ezeket összegyűjtött munkáinak V. kötetében adták ki *Londoni kiállítás 1862* címmel. In: *Levelek (1849–1862) száműzetésében* írta SZEMERE Bertalan. Ráth Mór, Pest, 1870 (*Szemere Bertalan összegyűjtött munkái V.*) 150–310.

Egyedül én maradtam élve, hogy arra visszaemlékezsem; testvéreim kicsinyek, s azon nagy családi tragoedia aligha él világosan emlékülben. Anyámat szintén elhordta a vész,⁶ sok, nagyon sok fájdalom után! 1862-ben 9 hónapot töltött atyám Angliában. A londoni kiállításon kineveztetvén a magyarországi osztályhoz, igazán kínzó lelkiismeretességgel s túlzó szorgalommal ragadta meg feladatát, s ugyanúgy folytatta is. Roppant fejfájások kezdték gyötörni s gyakran olyan fokra növekedtek, hogy a krízisnek vége igazán borzasztó volt. Az a – nyájas ugyan, – de külsőleg hideg, nyugodt s oly egészen férfias férfi, sírásra fakadt, mint egy gyermek, s tartott ezen állapot órákig is, míg a természet maga egészen kimerülve, összetört.

Párisba visszajővén, a fejfájások maradtak, de azon nervozus sírás helyett egy roppant izgatott állapot mutatkozott: félt mindentől s mindenkitől, futott minden ember s saját családját el. Változtak e krízisek sokszor ez irtóztató betegség folytán. Anyám és én a valót még mindig nem akartuk hinni, s küzdöttünk minden új s szörnyűbb kifakadás ellen, de mindig borzadtunk az utolsó lépést tenni, melyet végre az ő saját biztonsága is követelt.

De elvégre eljött az az óra is! Mint a sors maga, irgalmatlanul kopogtatott szívünkön. Egy téli napon volt, midőn korán reggel beteg gyermekekkel futottunk a háztól, melyet estve kiholtan, üresen mint a sírt, mint a tömlőcöt láttunk viszont! Egy hónap múlva a király jó s nemesszívú parancsa folytán, visszavezették atyámat hazájába 14 és egy félévi száműzöttség után! Reménykedtek az orvosok a hazai levegő hatásában! Reménykedtek a régi képek s a régi emberek befolyásában. Reménykedtek ők, míg csak Isten nem végzett.

Hogy töltötte atyám azon évet 1865–1866-ig, azt hallásból tudom, mert míg atyám hazatért, anyám Párisban haldoklott, s ott is temették el azt a feláldozó, gyötört s megtört női s anyai szívet! Atyám, ki nem látott volt engem másfél évig, mindjárt rám ismert, midőn 1866-ban ismét láttam. Élt még 3 évig; ha élet az! Ezek az évek enyéme, bár csak ritkán s mindig csak rövid időre láttuk egymást. Ábrándjai akkor is csak a régi időre s életének egyedüli céljára kalandoztak. Beszélt nekem sokat '48–'49-ről; az utolsó szó, melyet tőle halottam, az volt: „Elvettem a zászlót!” Aztán nem beszélt többé... Aztán nem is ismert többé... s aztán meghalt!... Béke hamvaira itten, s anyáméra kűnt! Isten, őrkdjél e két lélek fölött!

2.
Ismeretlen fotográfus:
Szemere Bertalanné
a 11 hónapos Gizella leányával,
Párizs, 1858. febr. 8.
Fénykép.
Dr. Magyar Bálint tulajdona

⁶ Szemere Bertlanné Jurkovicz Leopoldina (1829–1865) 1865. március 21-én halt meg Párizsban, három hónappal azután, hogy megbomlott elméjű férjét 1865. januárjában Magyarországra szállították.

*

Szóljak-e még e borzasztó betegségről? Halál-e már, vagy élet-e? Ki tudja, s ki fogja valaha tudni? Sokan vizsgálták s forgatták e kérdést, s fogják is még sokan tenni; de vannak kérdések, melyek mindig újra vonzzák az emberi észet és mégis örökké fejthetetlenül maradnak.

Hogy ezen kérdés is azok közé tartozik, azt csak az tudhatja, ki évekig járt olyan házhoz, hol emberek tengődnek, kik csak anyagi szükségüknél fogva tartoznak még a mi földünkhöz. Az ő világuk egy más, egy előttünk rejtett világ. Magasb-e, csekélyebb-e a mienknél? Mi a célja, a haszna, s mi oka, hogy csak kevesek, csak néhányan lesznek ez utolsó nagy próbára kárhóztatva?

*

„Csak azon mag érik meg s gyümölcsözik, mely földbe vettetett s meghalt”, mondja a szentírás.⁷ Atyám meghalt, de amit kezdett s akart, annak élni kell: s amit tervezett s indított, abból sok él már s virul. S ilyen eredményt kell létrehozni mindennek, mit szilárd akarat s tiszta indok alakított.

Áldás minden igaz, minden önzetlen ember hazafiúi működésén s törekvésén! Az ember elhal, de műve örökkévaló!

3.
Borsos József műterme:
Szemere Mária
(a Maria Schul-hölgyalapítvány jelvényével),
Pest, 1870
Magántulajdon

⁷ Ha a földbe hullott gabonaszem meg nem hal, egymaga marad, de ha meghal, sok termést hoz. (Jn 12,24).